

Володимир Ковальчук, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті висвітлено проблему практичної підготовки майбутнього вчителя. Проаналізовано роль педагогічної практики в навчально-виховному процесі підготовки студентів педагогічних спеціальностей як їхнє професійне випробування. Показано, що педагогічна практика є важливим чинником у формуванні самооцінки професійно важливих якостей, усвідомлення себе у ролі майбутнього педагога.

Педагогічна практика є феноменом, початковим у порівнянні з педагогічною теорією, а педагогічна теорія – відображення та інструмент перетворення педагогічної практики. Взаємозв'язок педагогічної теорії і педагогічної практики як складових більш загального феномена – педагогічної дійсності – має специфічне вираження на особистісному рівні, в процесі професійної підготовки.

Залучення студентів до професійної діяльності завдяки співпраці викладачів і студентів у процесі педагогічних практик у загальноосвітніх школах та інших освітніх установах виконує завдання формування індивідуальності, творчої продуктивної діяльності професіонала і включає в себе: професійну адаптацію молодих спеціалістів; формування індивідуального стилю діяльності вчителя і професійної майстерності; розвиток якостей професійної діяльності і компетентності, умінь професійного самоаналізу. Результатом цього процесу є підвищення рівня професійного вдосконалення студентів у підготовці до майбутньої педагогічної діяльності.

Ключові слова: педагогічна практика; професійна підготовка; майбутній педагог; студент-практикант; навчально-виховна діяльність.

Літ. 15.

Volodymyr Kovalchuk, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Head of the Fundamental Disciplines of Primary Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

THE ROLE OF PEDAGOGICAL PRACTICE IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE TEACHER

The article highlights the problem of practical training of future teachers. The role of pedagogical practice in the educational process of training students of pedagogical specialties as their professional test is analyzed. It is shown that pedagogical practice is an important factor in the formation of self-assessment of professionally important qualities, self-awareness in the role of a future teacher. Pedagogical practice is the initial phenomenon in relation to pedagogical theory, and pedagogical theory is a reflection and a tool for transforming pedagogical practice. The relationship between pedagogical theory and pedagogical practice as components of a more general phenomenon – pedagogical reality – has its specific expression at the personal level, in the process of professional training. Involvement of students into professional activities thanks to the cooperation of teachers and students in the process of pedagogical practices in secondary schools and other educational institutions fulfills the task of forming individuality, creative and productive activity of a professional and includes: professional adaptation of young specialists; formation of the teacher's individual style of activity and professional skills; development of the qualities of professional activity and competence, the ability of professional introspection. The result of this process is an increase in the level of professional improvement of students in preparation for future teaching activities.

Keywords: pedagogical practice; professional training; future teacher; trainee student; educational activity.

Постановка проблеми. Якісна практична підготовка – альфа і омега ефективності світоглядно-методологічної підготовки вчителя. Практичні ж навички – практичний світоглядно-методологічний характер майбутнього педагога – формуються лише в безпосередній практичній діяльності в школі та в інших навчальних та виховних закладах, серед дітей, молоді і студентів. На жаль, теоретичне осмислення проблеми педагогічної практики у сучасній педагогічній науці залишається у зародковому стані. Так, поняттю “педагогічна практика” не знайшлося місця і в недавно

виданому (2001) “Педагогічному словнику”, а також в ювілейному виданні АПН України “Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні” 1992–2002”.

Проте вимоги, які висуваються перед сучасним вчителем Державною національною програмою “Освіта” (Україна ХХІ ст.), Законом “Про освіту”, Національною доктриною розвитку освіти України у ХХІ ст., Державною програмою “Вчитель”, потребують оволодіння сучасними технологіями навчання, навичками майстерності у предметній галузі, виховання потреби систематично поновлювати знання та творчо їх застосовувати у практичній діяль-

РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ

ності, розвитку індивідуальних здібностей учителів. Ці всі професійні уміння та навички повинні формуватися на стадії професійного навчання майбутнього вчителя, а перші спроби їх втілення у життя дає педагогічна практика ще під час навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кожен вчитель відповідає за якість навчання та виховання учнів. Успіху в цій справі він може досягнути лише за умов, коли усі свої професійні обов'язки виконує творчо, постійно шукаючи ефективні форми та методи розв'язання педагогічних завдань. На творчий характер педагогічної діяльності звертали увагу багато видатних педагогів минулого – Я. Коменський, І. Песталоцці, К. Ушинський, П. Блонський, С. Шацький, А. Макаренко, В. Сухомлинський та педагоги і психологи сучасності Б. Гершунський, В. Загвязинський, В. Кан-Калик, В. Краєвський, Н. Кузьміна, Н. Нікандров, В. Сластенін та інші. Так, П. Блонський в роботі “Завдання та методи нової народної школи” писав, що “в школі має бути більше простору для особистої творчості вчителя: точно регламентована програма, підручник та питально-відповідальна форма навчання знеособлює вчителя. Перетворимо ж уроки в спільне життя вчителя з дітьми... нехай наша нова школа думки, людяності та поезії для дитини стане школою, що повна людського життя та живої культурної творчості для вчителя” [3]. Можна наводити чимало висловлювань з приводу необхідності творчості в навчанні. Усі вони підтверджують, що творчість завжди означає появу чогось нового.

Мета статті – аналіз можливості підвищення якості підготовки студентів до самостійного і творчого виконання основних професійних функцій вчителя в умовах сучасної школи, формування професійно значущих якостей особистості майбутнього фахівця.

Виклад основного матеріалу. Саме поняття “практика” є об'єктом дослідження у філософії, семіотиці, педагогіці та інших науках. Практика розглядається як матеріальна, почуттєво-предметна цілеспрямована діяльність людини, критерій істинності результатів пізнання [10]. У Законі України “Про вищу освіту” фігурує формулювання “практична підготовка”. Воно подається як форма організації навчального процесу разом з навчальними заняттями, самостійною роботою та контрольними заходами [1]. Отже, педагогічна практика розглядається як логічне продовження теоретичного навчання, у процесі якого студенти вивчають основний зміст і проблеми науки, яка буде закладена в основу їх професійної діяльності, оволодівають методами дослідження та формами впровадження науки в практику. Для вчителя теоретичне навчання складається з вивчення суспільних наук, дисциплін психолого-педагогічного циклу та науки, основи якої

він буде викладати у закладі освіти залежно від конкретної спеціальності.

Педагогічна практика у ЗВО слугує сполучною ланкою між теоретичним навчанням студента та його майбутньою роботою в школі. Оволодіння педагогічною діяльністю та формування готовності до неї можливі лише при взаємопроникненні та взаємозумовленості теоретичної і практичної підготовки майбутнього вчителя: жоден компонент педагогічної діяльності та готовності до неї неможливо сформувати лише у навчальній аудиторії. Це можливо зробити лише у процесі безпосереднього спілкування з дітьми, реального розв'язання педагогічних завдань, що виникають. У процесі педагогічної практики не тільки відбувається перевірка теоретичної і практичної підготовки студентів до самостійної роботи, вона охоплює усі компоненти педагогічної діяльності: конструктивну діяльність (відбір та композицію навчального матеріалу, планування та побудову педагогічного процесу, своїх дій та дій учнів, проектування навчально-матеріальної бази педагогічного процесу), організаторську діяльність (виконання системи дій, спрямованих на включення учнів до різних видів діяльності, створення колективу й організацію спільної діяльності) та комунікативну діяльність (встановлення педагогічно доцільних стосунків педагога з вихованцями, іншими педагогами школи, представниками громадськості, батьками) [9].

Під час педагогічної практики реалізується низка важливих завдань.

Основними завданнями педагогічної практики є: виховання професійно значущих якостей особистості вчителя; виховання стійкого інтересу та любові до професії вчителя; закріплення, поглиблення і збагачення суспільно-політичних, психолого-педагогічних та спеціальних знань в процесі їх використання при виконанні конкретних педагогічних завдань; формування і розвиток професійних вмінь та навичок; ознайомлення зі станом навчально-виховної роботи в загальноосвітній школі, з педагогічним досвідом вчителів та методистів [6]; організація взаємодії та спілкування з учнями, вивчення їх індивідуальних і вікових особливостей; вироблення творчого, дослідницького підходу до педагогічної діяльності; набуття навичок аналізу результатів своєї праці [8]; формування у студентів інтересу до науково-дослідницької роботи, вмінь застосовувати методи психолого-педагогічних досліджень; розвиток професійної культури; вироблення основ володіння педагогічними технологіями та педагогічною технікою; розвиток потреби в педагогічній самоосвіті та постійному самовдосконаленні; профдіагностика придатності до обраної професії тощо.

У системі підготовки майбутнього вчителя та становлення його світогляду педагогічна практика

РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ

виконує різні функції та відповідає певним педагогічними принципами. Найчастіше виокремлюють навчальний, виховний, комплексний та творчий характер педагогічної практики [5]. Наводяться також інші її складові, які часто називають педагогічними принципами, серед них: зв'язок з життям; відповідність змісту та організації вимогам, що висуваються до школи і вчителя; систематичність, безперервність, ускладнення змісту та методів організації від курсу до курсу; зв'язок з теоретичними курсами; перспективність планування підпрактики, опора на активність студентів, поєднання керівництва з наданням їм необхідної самостійності та створенням ситуації реальної відповідальності за доручені ділянки виховної роботи з дітьми; контроль за діяльністю студентів та її оцінка, заснована на використанні ЗВО і базою практики єдиних критеріїв; диференціація завдань практики; раннє включення студентів у педагогічну діяльність, розчленованості педагогічних дій з метою оволодіння окремими прийомами, вміннями; органічна єдність вправ, які змодельовані в аудиторних умовах, і практики роботи в школі; оперативний контроль тощо [11].

Розглянемо більш детально ключові аспекти педагогічної практики.

Передовсім, педагогічна практика має навчальний або навчально-пізнавальний характер і є важливою ланкою в системі вищої педагогічної освіти. Педагогічна практика доповнює і збагачує теоретичну підготовку студентів, створює можливості для закріплення і поглиблення отриманих знань, використання теоретичних положень фахових дисциплін для розв'язання практичних задач. Вона має навчити майбутніх педагогів глибоко аналізувати ситуації, що виникають, застосовувати загальні закономірності педагогіки, психології, фізіології та інших наук до конкретних обставин навчання і виховання. У процесі практики більшою мірою створюються умови для інтеграції соціальних, психолого-педагогічних та спеціальних знань. Якщо в процесі теоретичного навчання соціальні, психолого-педагогічні та спеціальні дисципліни вивчаються окремо, то в практичній роботі з навчання та виховання дітей знання з цих дисциплін перекладаються на мову практичних дій, на цілеспрямоване розв'язання конкретних практичних завдань. Такий синтез знань створює цілісне всебічне уявлення про педагогічний процес та педагогічні явища. Ці знання стають життєво необхідними, особистісно значущими, набувають практичного змісту, тому що сама практична діяльність змушує шукати відповіді на питання про завдання, зміст, форми і методи навчально-виховної роботи, що виникають постійно [2].

Під час педагогічної практики відбувається процес формування основних умінь та навичок, тобто знань у дії, результатів їх застосування у практичній діяльності; формування педагогічної свідомості,

яка з площини ідеальних уявлень переходить у систему реальних установок та поглядів майбутнього вчителя. Студент-практикант спостерігає і аналізує різні сторони навчально-виховного процесу, вчиться проводити уроки, позакласні та позашкільні заняття, здійснювати виховну роботу з дітьми. Те, що приємно та легко здійснювати під час теоретичної підготовки та імітаційних тренінгів, зовсім інакше реалізується у безпосередньому спілкуванні з дітьми при розв'язанні тих чи тих педагогічних проблем. Тобто оскільки діяльність студентів у період практики є аналогом професійної діяльності вчителя, адекватна до змісту та структури педагогічної діяльності, організується за реальних умов школи, педагогічна практика сприяє адаптації студента до майбутньої професійної діяльності.

Під час педагогічної практики важливо оволодіти основними професійними вміннями в галузі дидактичних, конструктивних, організаторських, комунікативних та дослідницьких функцій. Студенти-практиканти мають визначати конкретні навчально-виховні завдання з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, соціально-психологічних особливостей колективу; вивчати особистість школяра та колектив учнів з метою діагностики і проектування їх розвитку та виховання; здійснювати планування навчальної, позакласної роботи з предмету та виховної роботи; використовувати різноманітні форми і методи організації навчально-пізнавальної, творчої, суспільної, ігрової діяльності учнів; спостерігати за навчально-виховною роботою, аналізувати і коректувати її [2]. Також педагогічна практика виробляє вміння спілкування, організації педагогічного процесу як співробітництва та взаємодії з учнями, вчителями, батьками та іншими особами, що беруть участь у вихованні дітей; вміння організовувати навчальний матеріал як систему пізнавальних завдань, здійснювати міжпредметні зв'язки, формувати загальнонавчальні й спеціальні вміння та навички; самоосвітні вміння та навички [12] тощо.

Навчальний характер педагогічної практики у багатьох випадках безпосередньо пов'язаний з рівнем її організації та керівництва. В організації практики не можна допускати крайнощів – ані надмірної опіки студента-практиканта з боку керівників, ані його повного звільнення від допомоги та контролю. Ефективність навчального характеру педагогічної практики часто визначається рівнем взаємодії вузу та школи, співдружністю вчених, методистів та педагогічного колективу, мірою застосування у цій праці нових досягнень науки та передового педагогічного досвіду [10].

Не менш важливим є виховний характер педагогічної практики, причому вона виховує: по-перше, професійно значущі якості особистості вчителя, серед яких педагогічна ерудиція, педагогічне мисле-

РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

ння, інтуїція, здатність до імпровізації, педагогічного оптимізму та педагогічної рефлексії; по-друге, потреби у педагогічній самоосвіті; по-третє, інтерес і любов до професії вчителя.

Педагогічна практика – це перша серйозна перевірка готовності майбутнього вчителя присвятити своє життя справі навчання та виховання підрастаючого покоління. Видатний вітчизняний педагог В. Сухомлинський у праці “Сто порад учителям” писав: “Перевірте, випробуйте себе... переконайтеся, що кожна дитина – цілий світ, неповторний і своєрідний. Якщо цей світ відкриється перед вами, якщо в кожній дитині ви відчуєте її індивідуальність, якщо у ваше серце постукають радощі й прикрощі кожної дитини й відзвучать вашими думками, турботами, тривогами, – сміливо вибирайте своєю професією благородну вчительську працю...” [15]. Лише за умов, максимально наближених до майбутньої професійної діяльності, можна по-справжньому перевірити наявність педагогічного покликання. “Якщо ж чотири десятки дітей здадуться вам похмуро одноманітними, якщо ви з трудом запам’ятовуєте їхні обличчя й імена, якщо кожна пара дитячих очей не розповість вам чогось глибоко особистого, неповторного, – сім раз, як кажуть, подумайте, а потім вирішуйте, чи бути вам учителем” [15], продовжує свою думку видатний педагог. А завершує цю думку Сухомлинський порадою для молодих у сквородинівській традиції “сродності”: “якщо праця не дає вам радості, йдіть зі школи, знайдіть улюблену справу. Інакше роки праці стануть для вас пеклом” [15].

Дійсно, лише на практиці студент може оцінити свій емоціональний стан при спілкуванні з дітьми, вчителями, адміністрацією, батьками, визначитися наскільки правильно він обрав для себе сферу діяльності, виявити міру співвіднесення особистих якостей з професією вчителя. Очевидно, що з усіх форм організації навчальної роботи саме педагогічна практика найбільш сильно впливає на формування особистості вчителя. Під час проходження практики до виховного впливу ЗВО додається вплив педагогічного колективу школи і, головне, учнів, у безпосередньому спілкуванні з якими перебуває студент-практикант. Психолог Н. Кузьміна у своїй роботі “Нариси психології труда вчителя” відзначає: “До педагогічної практики в основному відбувається засвоєння студентами теоретичних знань, психології, педагогіки та методики. Знання стають переконаннями, коли людина навчається застосовувати їх на практиці і коли в процесі цього застосування вона приходять до висновків, які спочатку засвоїла з теорії” [4].

Під час педагогічної практики починається формування і соціальної та професійної позиції педагога, яке буде продовжуватися протягом усієї професійної діяльності. Позиція педагога як система інтелек-

туальних, вольових та емоційно-оцінних ставлень до світу, педагогічної дійсності та педагогічної діяльності, визначається, з одного боку, тими вимогами, очікуваннями та можливостями, які надає йому суспільство, з іншого – діють внутрішні джерела активності: мотиви, цілі, ціннісні орієнтації, світогляд, ідеали. Саме під час практики затверджується професійно-педагогічна спрямованість особистості майбутнього вчителя, яка складається з інтересу до професії, педагогічного покликання, професійно-педагогічних намірів та прихильностей [7]. Основою цієї спрямованості є інтерес до професії вчителя, який виражається у позитивному емоційному ставленні до дітей, батьків, педагогічної діяльності загалом та конкретних її видів, у прагненні до оволодіння педагогічними знаннями та вміннями. Інтерес до професії може сформуватися задовго до початку будь-якої теоретичної та практичної діяльності, а педагогічне покликання як прихильність, що виростає з усвідомлення здатності до педагогічної справи, може виявитися лише за умов включення майбутнього вчителя в реальну навчально-виховну діяльність, яка відбувається під час практики. Основу педагогічного покликання складає любов до дітей. Саме ця якість є передумовою для цілеспрямованого саморозвитку багатьох професійно значущих якостей, які характеризують професійно-педагогічну спрямованість вчителя.

Висновки. Отже, педагогічна практика сприяє процесу самовиховання та самоосвіти. Уперше в житті людина усвідомлює соціальну відповідальність за виховання дітей, розвиває у собі прагнення до пізнання та формування особистості дитини, до пошуку і широкого використання різноманітних засобів підвищення ефективності навчання та виховання. Лише завдяки самовихованню в особистості розвиваються такі якості, як педагогічний обов’язок, відповідальність та самовідданість як вищий прояв педагогічного обов’язку. Взаємостосунки вчителя з колегами, батьками та дітьми на основі усвідомлення професійного обов’язку та відповідальності складають сутність педагогічного такту. Особливо виразно педагогічний такт проявляється у контрольно-оцінній діяльності педагога, де вкрай важливі особлива уважність та справедливість як своєрідне мирило об’єктивності вчителя, рівня його моральної вихованості.

Таким чином, “принцип єдності навчання, виховання та розвитку учнів на кожному уроці і у кожного вчителя” [13] має виховатися з перших спроб педагогічної діяльності, які здійснюються під час практики. Ефективність його реалізації залежить від вміння використовувати вчителем зв’язок з життям, теорії з досвідом та спостереженням учнів, тобто вміння вчителя дохідливо, грамотно та ненав’язливо використовувати фактичний матеріал підручника, преси, радіо, телебачення, художніх і пуб-

ліцистичних творів. Крім спеціальних предметних знань, на кожному уроці учні мають засвоїти ідеали суспільної моралі, які в майбутньому стануть нормою їх життя та поведінки.

Науковий характер педагогічної практики містить принаймні три аспекти. По-перше, він передбачає використання в її організації найновіших досягнень педагогіки та психології вищої і середньої школи, а також інших наук. По-друге, під час практики виробляється вміння студентів здійснювати дослідницьку роботу. Це проведення психологічного аналізу уроку, всебічне вивчення класного колективу і особистості учня із застосуванням соціометричних та інших соціально-психологічних методик, виконання дослідницьких завдань з методики навчання, підготовка доповідей, рефератів, збір матеріалу для курсових та дипломної роботи, а також проведення педагогічного експерименту у межах дипломних робіт. По-третє, за сучасних умов, що швидко змінюються, студенти повинні вміти осмислювати ідеї, що закладені у педагогічному досвіді, творчо використовувати їх у своїй педагогічній практиці.

За умов урахування наукового характеру педагогічна практика будується так, щоб водночас забезпечити її високий рівень та відповідність змісту практики рівню підготовки студентів, їх пізнавальним можливостям.

Усе це зумовлює комплексний характер педагогічної практики, який передбачає здійснення міжпредметних зв'язків суспільно-політичних, психолого-педагогічних та спеціальних дисциплін [14] та єдність навчальної та позакласної роботи. Отже, в процесі проходження практики студенти-практиканти, з одного боку, навчаються самі під керівництвом вузівських викладачів, з іншого – виконують всі види професійної і суспільної діяльності вчителя – проводять навчальні заняття, виконують обов'язки класного керівника, здійснюють позакласну роботу з учнями, співпрацюють з батьками учнів та педагогічним колективом школи.

Ключовою складовою педагогічної практики є її творчий характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України про вищу освіту від 17 січня 2002 р. № 2984. III-ІІ. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 20. ст. 134. С. 506–536.
2. Авдіянц Г. Формування освітянської інтелігенції в духовному просторі України. *Рідна школа*. 2002. № 10. С. 34–35.
3. Бичко А.К., Бичко І.В. Феномен української інтелігенції. Дрогобич, 1997.
4. Крицька Л.В. Громадянське виховання учнів у світлі Конституції України. *Рідна школа*. 1997. № 3/4. С. 29–33.
5. Міжнародні науково-практичні читання: "Цінності у вихованні підростаючого покоління: проблеми, пошуки, перспективи" (Київ, 20–21 листопада 1996 р.): добірка статей. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1.

6. Мороз І.В., Ярошенко О.Г. Педагогічна практика студентів у загальноосвітніх навчальних закладах. *Навчальний посібник*. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. 90 с.

7. Пащенко М.І. Формування гуманістичного світогляду майбутнього вчителя в процесі навчання та виховання. Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. "Формування гуманістичного світогляду вчителя". Київ: Наук. світ, 2001. С. 49.

8. Педагогічна практика: програма та методичні рекомендації для студентів, вчителів шкіл, методистів-керівників педагогічної практики. Харків: ХДУ, 1990. 109 с.

9. Педагогічна майстерність / За ред. І.А. Зязюна. Київ: Вища школа, 1997. 349 с.

10. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: монографія / За ред. С.О. Сисосевої. Київ: ВІПОЛ, 2001. С. 9.

11. Перспективні освітні технології: наук.-метод. посіб. / За ред. Г.С. Сазоненко. Київ: Гопак, 2000. 560 с.

12. Пивовар Н.М., Савельєва Н.М. Формування професійного ідеалу студентів – майбутніх вчителів початкових класів на заняттях з педагогічної майстерності. Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. "Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти". Полтава, 2001. С. 40.

13. Стельмахович М. Концепція реформування педагогічної науки в Українській державі. *Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції*. Київ, 1997. С. 137–140.

14. Ступарик Б. Українська національна школа: нова парадигма вартостей. *Галичина*. 1998. № 1. С. 139.

15. Сухомлинський В.О. Сто парад учителю. Київ: Рад. школа, 1988. 304 с.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy pro vyshchu osvitu vid 17 sichnia 2002 r. № 2984. III-II [Law of Ukraine on Higher Education of January 17, 2002 No. 2984. III-II]. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2002. No. 20. art. 134. pp. 506–536 [in Ukrainian].
2. Avdiants, H. (2002). Formuvannia osvitiianskoi inteli-hentsii v dukhovnomu prostori Ukrainy [Formation of educational intelligentsia in the spiritual space of Ukraine]. *Native school*. No. 10. pp. 34–35. [in Ukrainian].
3. Bychko, A.K. & Bychko, I.V. (1997). Fenomen ukrain-skoi inteli-hentsii [The phenomenon of the Ukrainian intelli-gentsia]. Drohobych. [in Ukrainian].
4. Krytska, L.V. (1997). Hromadianske vykhovannia uch-niv u svitli Konstytutsii Ukrainy [Civic education of students in the light of the Constitution of Ukraine]. *Native school*. No. 3/4. pp. 29–33. [in Ukrainian].
5. Mizhnarodni naukovopraktychni chytannia: "Tsinnosti u vykhovanni pidrostaiuchoho pokolinnia: problemy, poshuky, perspektivy" (Kyiv, 20–21 lystop. 1996 r.): dobirka statei [In-ternational scientific and practical readings: "Values in the education of the younger generation: problems, searches, per-spectives" (Kyiv, November 20–21, 1996): a selection of articles]. *Pedagogy and psychology*. 1997. No. 1. [in Ukrainian].
6. Moroz, I.V. & Yaroshenko, O.H. (2005). Pedahohichna praktyka studentiv u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Pedagogical practice of students in general educational institutions]. *Tutorial*. Kyiv, 90 p. [in Ukrainian].
7. Pashchenko, M.I. (2001). Formuvannia humanistychno svitohliadu maibutnoho vchytelia v protsesi navchannia

СІМЕЙНА ФОРМА НАВЧАННЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ОСВІТА В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

ta vykhovannia [Formation of a humanistic worldview of the future teacher in the process of education and upbringing]. *Materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. "Formuvannia humanistychnoho svitohliadu vchytelia"* – All-Ukrainian Proceedings science and practice conf. "Formation of the teacher's humanistic outlook". Kyiv, p. 49 [in Ukrainian].

8. Pedagogichna praktyka: prohrama ta metodychni rekomendatsii dlia studentiv, vchyteliv shkil, metodystiv-kerivnykiv pedagogichnoi praktyky [Pedagogical practice: program and guidelines for students, school teachers, methodologists-heads of pedagogical practice]. Kharkiv, 1990. 109 p.

9. Pedagogichna maisternist [Pedagogical skill]. (Ed.). I.A. Ziaziun. Kyiv, 1997. 349 p. [in Ukrainian].

10. Pedagogichni tekhnologii u neperervnii profesiinii osviti [Pedagogical technologies in continuous professional education]. (Ed.). S.O. Sysoieva. Kyiv, 2001. p. 9. [in Ukrainian].

11. Perspektyvni osvitni tekhnologii: Nauk.-metod. posib. [Promising educational technologies: Scientific method. manual]. (Ed.). H.S. Sazonenko. Kyiv, 2000. 560 p. [in Ukrainian].

12. Pyvovar, N.M. & Saveleva, N.M. (2001). Formuvannia profesiinoho idealu studentiv – maibutnikh vchyteliv

pochatkovykh klasiv na zainiattiakh z pedagogichnoi maisternosti [The formation of the professional ideal of students – future teachers of primary classes in the occupations of pedagogical skills]. *Materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. "Pidhotovka pedagogichnykh kadriv do roboty v umovakh novoi struktury i zmistu pochatkovoї osvity"* – All-Ukrainian Proceedings science and practice conf. "Preparation of teaching staff to work in the conditions of the new structure and content of primary education". Poltava, 2001. p. 40. [in Ukrainian].

13. Stelmakhovych, M. (1997). Kontsepsiia reformuvannia pedagogichnoi nauky v Ukrainiskii derzhavi [The concept of reforming pedagogical science in the Ukrainian state]. *Conceptual principles of democratization and reform of education in Ukraine. Pedagogical concepts*. Kyiv, pp. 137–140. [in Ukrainian].

14. Stuparyk, B. (1988). Ukrainska natsionalna shkola: nova paradyhma vartostei [Ukrainian national school: a new paradigm of values]. *Galicia*. 1998. No. 1. p. 139. [in Ukrainian].

15. Sukhomlynskyi, V.O. (1988). Sto parad uchyteliv [One hundred tips for the teacher]. Kyiv, 304 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.01.2023

УДК 371.44

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.273464>

Ганна Товканець, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівського державного університету

СІМЕЙНА ФОРМА НАВЧАННЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ОСВІТА В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

У статті обґрунтовано особливості сімейної форми навчання як альтернативної освіти в українському освітньому просторі. Визначено сутність сімейної форми навчання, що полягає у стимулюванні розвитку у дитини самостійності, відповідальності, особистих поглядів на питання, що розглядається, формуванні нестандартності мислення, оригінальності підходів до виконання поставленого завдання. Зроблено висновок, що альтернативна освіта спрямовує диференціацію освіти на її індивідуалізацію, відтворення її природовідповідного й особистісно орієнтованого характеру; націлює на пробудження здібності особистості до самостійної праці – у всіх її формах та сферах; забезпечує безперервність освіти: з одного боку, наступність різних ступенів освіти, і, з іншого, індивідуальний освітній маршрут учнів.

Ключові слова: альтернативна освіта; сімейна форма навчання; заклад освіти; індивідуальний підхід до навчання; розвиток особистості; організаційні форми навчання.

Лім. 10.

Hanna Tovkanets, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Head of the Theory and Methods of Primary Education Department
Mukachevo State University

FAMILY EDUCATION AS AN ALTERNATIVE WITHIN THE UKRAINIAN EDUCATIONAL SPACE

The article has substantiated the peculiarities of family education as an alternative within the Ukrainian educational space. It has been found that the essence of the family education consists in stimulating the child's development of independence, responsibility, personal views on the issue under consideration, the formation of non-standard thinking, originality of approaches to the implementation of the assigned task, while learning is based on constant interest. It has been emphasized that family education ensures the preservation of children's high motivation for education, an individual approach to education, the possibility of in-depth study of subjects; creates an opportunity to receive a higher quality education for work with a gifted child; activates parents to teach their children to set goals, achieve them, and evaluate the results. To the primary characteristics of alternative education relate: the cultivation of a respectful attitude towards each child, taking into account their individual characteristics and abilities; orientation of the educational doctrine on the research activities of children and their participation in real life; shifting the focus of education to the independent, aware, free, appropriate activity of children; emphasizing the